

HUIS MET HISTORIE

Nogmaals 's-Gravelandseweg 55

Een nieuwe vondst over de verbouwing van 1889

door Wilfried van Leeuwen

Al twee keer heeft in dit blad een artikel gestaan over de geschiedenis van het gebouw van de Openbare Leeszaal aan de 's-Gravelandseweg. Was het tweede artikel al een reactie en uitbreiding van het eerste, dat geldt opnieuw voor het onderstaande artikel van Wilfried van Leeuwen. Het is leuk om te merken dat publikatie weer leidt tot nieuw onderzoek.

Wilfried van Leeuwen, de auteur van dit artikel, werd geboren in 1953. Hij studeerde kunstgeschiedenis en geschiedenis aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde af in 1986 met een scriptie over I. Gosschalk, "Een toevenaar met berg- en baksteen".

Sinds zijn studie is hij werkzaam als free-lance architectuurhistoricus. Momenteel doet hij een onderzoek in opdracht van de Stichting Historie der Techniek (TU Delft, TU Eindhoven) over de technische en organisatorische vernieuwingen in het bouwbedrijf (projectleider prof dr ir H. Lintsen). Ook verricht hij onderzoek voor de Haarlemse mo-

numentencommissie. Hij publiceerde in verschillende vaktijdschriften en schreef o.m. "Een spoor van verbeelding. 150 jaar monumentale kunst en decoratie aan Nederlandse stationsgebouwen" (Zutphen 1988) en het hoofdstuk over de 19e eeuw in de architectuurgids "Amsterdam Architecture – A guide" (Amsterdam 1992, 3e druk).

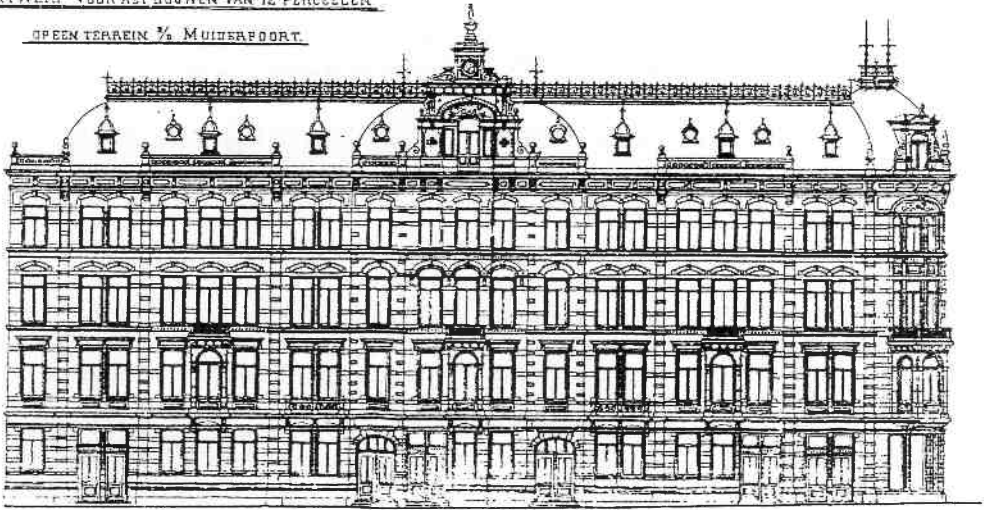
*Het onderstaande artikel stelt enige eisen aan de niet architectuurhistorisch geschoolde lezer. De redactie heeft zijn best gedaan om de vaktaal te verminderen maar is daar gezien de aard van het artikel maar ten dele in geslaagd. Als tegemoetkoming was de auteur bereid een aantal vaktermen aan het eind van het artikel te verklaren. In het artikel zijn deze aangeduid met * Er zitten mooie woorden bij voor een spelletje scrabble!*

Inleiding

Over de bouwgeschiedenis van het huis 's-Gravelandseweg 55, sinds 1933 hoofdzetel van de Openbare leeszaal en Bibliotheek van Hilver-

Villa 'Erica' rond de eeuwwisseling, verbouwd tot Oranje-Hotel. Links van het huis de orangerie of plantenserre. De crête op het dak is nog aanwezig.

Woonhuisblok aan het Alexanderplein in Amsterdam, door Gosschalk gebouwd in hetzelfde jaar als de verbouwing van villa 'Erica' (1889) (Archief Bouw- en Woningtoezicht Amsterdam)

*I. Gosschalk
1889*

sum, zijn in twee eerdere afleveringen van 'Eigen Perk' (1989/3 en 1990/1) enkele interessante mededelingen gedaan. In het eerste artikel van J. Lamme verscheen een bouwhistorisch overzicht, met een plattegrond waarop de opeenvolgende bouwfases met jaartallen staan vermeld; het tweede artikel van H. van der Voort ging in op de vroegste bouwgeschiedenis.

Omdat ik in mijn afstudeerscriptie de Amsterdamse architect I. Gosschalk (1838-1907) genoemd heb als de vermoedelijke ontwerper van de huidige voorgevel uit 1889, interesseerde mij vooral de laat negentiende-eeuwse verbouwingsgeschiedenis van het pand. Ik schreef de gevel in zijn huidige gedaante vooral op stilistische gronden aan Gosschalk toe. Onlangs vond ik enkele gegevens die dit vermoeden bevestigen.

Aanbesteding 1889

Aanleiding voor mijn onderzoek naar de huidige OLB vormde indertijd het aanbestedingsbericht in het bouwkundig tijdschrift *De Opmerker* van 27 maart 1889, waarin gesproken wordt over een *koetshuis met stalling en verbouwing van een villa aan de 's-Gravelandseweg* onder beheer van de architect I. Gosschalk.¹ Vanaf het begin stond vast dat met dit aanbestedingsbericht niet de door Gosschalk in 1881 gebouwde Villa 'Vogelenzang' aan de 's-Gravelandseweg bedoeld kon zijn, aangezien bij deze villa toen reeds een

Het 'Veurnemotief' op de borstweringen onder de vensters van het woonhuisblok aan het Alexanderplein

Het stadhuis van Veurne (West-Vlaanderen) uit 1596. Foto uit J.J. van IJsendyck's Document classés de l'art dans les Pays Bas du Xe au XVIIIe siècle, Antwerpen 1886 e.v.. Rechtsonder is duidelijk de balustrade met het rolwerk te zien (foto Kunsthistorisch Instituut UvA)

koetshuis gebouwd was.² Vandaar dat al vrij spoedig het OLB-gebouw in aanmerking kwam. Immers, in de voorgevel van dit gebouw zijn enkele elementen uit de Hollandse neo-renaissance aan te wijzen en van die stijl was Gosschalk één van de voornaamste pleitbezorgers.

Een probleem was wel dat andere belangrijke

Het 'Veurnemotief' op de borstweringen onder de vensters van de OLB (foto auteur)

kenmerken van deze renaissance hier ontbreken, zoals schilderachtige topgevels, steile daken en torentjes. Maar omdat het hier om een verbouwing ging verviel dat bezwaar weer enigszins.

Op de kaart van Hilversum van stadsarchitect J. Rietbergen uit 1884³ stond op de plaats van de huidige OLB reeds een gebouw met een U-vormige plattegrond aangegeven. De OLB dateerde in oorsprong dus van vóór 1884. De veronderstelling lag voor de hand dat Gosschalk in 1889 de opdracht was gegeven de voor- en zijgevels van een bestaande villa of een bestaand gebouw te moderniseren.

Het vermoeden dat het bij dit gebouw om een strakke classicistische *lijstgevel* ging werd overigens bevestigd in het artikel van der Voort in 'Eigen Perk' 1990/1, die in een notarieel stuk van 1844 de aanbesteding en de tekeningen van de kostschool van Willem van Loon vond. Een andere reden voor mijn toeschrijving van de verbouwing van 1889 aan Gosschalk was de aan-

Villa 'Vogelenzang', door Gosschalk gebouwd voor de bankier B.W. Blijdenstein in 1881. Gesloopt omstreeks 1930 (foto Coll. De Vaart Hilversum)

wezigheid van het koetshuis aan de Albertus Perkstraat. Daarover hieronder meer, want juist dit koetshuis blijkt ons nu de zekerheid van Gosschalk's auteurschap te bieden.

Het 'Veurne'-motief

De belangrijkste toeschrijvingsgrond tot nu toe was in feite een detail. Eén renaissancistisch motief in het bijzonder trok vanaf het begin mijn aandacht. De zogeheten *'rolwerk-motieven'* op de borstweringen van de vensters op de eerste verdieping zijn identiek aan die onder de vensters van het door Gosschalk in hetzelfde jaar, 1889, ontworpen blok woonhuizen aan het Alexanderplein in Amsterdam.

Bijgaande tekening uit het archief van Bouwen Woningtoezicht in Amsterdam⁴ laat de oorspronkelijke gevelopbouw van dit blok zien, dat in de uitvoering nogal wat sierlijke veren heeft moeten laten, met name de monumentale topgevels. Vooral echter aan de natuurstenen erkers op de hoeken en in de borstweringen onder de vensters komen nog steeds fijnbewerkte details voor, waaronder het ook in Hilversum gebruikte rolwerkmotief.

Deze ornamentiek is verwant aan de tussen 2560 en 1620 onder invloed van de ornament-

tekenaar Hans Vredeman de Vries ontstane, en in Noord-Europa wijdverbreide versieringsstijl van het rolwerk, waarvan doorgaans vermoed wordt dat die onder invloed van de leerbewerking is ontstaan.

De exacte herkomst van het hier gebruikte motief, dat in de negentiende eeuw in ons land waarschijnlijk alleen door Gosschalk is toegepast, moeten we niet in Nederland, maar in Zuidwest-Vlaanderen zoeken. Het komt voor aan het balkon van het stadhuis van Veurne.

Of Gosschalk het uit eigen aanschouwing kende of uit de tweede hand is moeilijk na te gaan. Het eerste is zeker niet uitgesloten. Gosschalk was zeer goed op de hoogte met de architectuur van België, zowel met de contemporaine als met de historische. In zijn latere periode, dat wil zeggen tussen 1885 en 1895, als zijn motieven steeds heterogener van herkomst worden, past hij vaak motieven uit de Vlaamse late gotiek en renaissance toe, onder meer in het station van Groningen en het bodega-restaurant 'Die Port van Cleve' in Amsterdam, twee van zijn bekendste werken. In 1895 zou hij zich bovendien blijvend in Brussel vestigen.

Niettemin blijft het ook heel goed mogelijk dat Gosschalk nooit in Veurne geweest is, maar dat

De OLB in 1945. (Opname door J. van Wageningen t.t.v. huisvesting voor de Canadese Maple Leaf Club. Coll. OLB)

hij het uit 1596 daterende stadhuis kende van een afbeelding uit J.J. van IJsendyck's *Documents classés de l'art dans les Pays Bas du Xe au XVIIIe siècle*, een meerdelig, zeer ambitieus opgezet plaatwerk dat juist in deze jaren in Antwerpen verscheen en dat zijn weg vond naar de bibliotheken van de leidende neo-renaïssancisten in België en Nederland.⁵ Ook aan de hand van enkele andere afbeeldingen rijst het vermoeden dat Gosschalk motieven ontleend heeft aan de albums van IJsendyck.⁶

Hoe het ook zij, hij heeft het stadhuis van Veurne gekend, dat is wel zeker.

De architect

Over Gosschalk is in *Eigen Perk* 1988/1 al het een en ander meegedeeld. Een wat uitvoeriger introductie in Hilversum is wellicht gewenst. Gosschalk is immers de ontwerper van de villa 'Buen Retiro' aan de Trompenbergerweg (1875, onlangs gerenoveerd) en van de voormalige villa 'Erica', de huidige OLB.

Zeker na het successievelijk verdwijnen van beeldbepalende villa's als Wisseloord, Palaboean, Heideheuvel, Corvin, Hoge Dreuvik en Vogelenzang behoren de twee Gosschalk villa's tot

de belangrijkste negentiende-eeuwse villa's die Hilversum nu nog heeft. De eerdergenoemde 'sprookjesvilla' Vogelenzang op de 's-Gravelandseweg, waarvoor volgens de overlevering koningin Emma haar rijtuig liet stilsthouden⁷, mag dan al lang geleden gesloopt zijn, de twee nog bestaande villa's geven een redelijk goede indruk van Gosschalk's kunst. (Wèl gaat het daarbij om niet meer dan een enigszins treurig stemmend geveltoerisme, want achter de mooie façades is van de oorspronkelijke indeling of inrichting vrijwel niets meer bewaard gebleven.)

De drie genoemde villa's – mogelijk zijn het er trouwens meer geweest – zijn bovendien niet het enige wat Gosschalk in Hilversum gebouwd heeft. Hij is ook verantwoordelijk voor het pension Trompenberg (1875; een curieus gebouw in chaletstijl)⁸ en de Concertzaal in de Herenstraat, met aansluitende biljartzaal bij sociëteit 'De Unie' (1891).⁹ Deze gebouwen zijn overigens gesloopt, het laatste restant van de Concertzaal nog maar onlangs (1991).

In opspraak in Amsterdam

Tussen 1887 en '91 woonde Gosschalk op de Trompenberg¹⁰; tijdens de verbouwing van villa

De vestibule van de OLB in 1945. Waarschijnlijk dateert zij van de verbouwing van 1889, met tegellambrizing, gestuca-doorde wandvlakken en half gotische, half renaissancestijl ingangdeur. (Opname door J. van Wageningen t.t.v. huis-vesting voor de Canadese Maple Leaf Club Coll. OLB)

'Erica' woonde hij dus zelf in Hilversum. In 1883 was hij in Amsterdam in opspraak geraakt wegens een vermeende belangenverstengeling als architect van de Wester- en Oostergasfabrieken en als gemeenteraadslid.

In die functie stemde hij vóór verlening van de gasconcessie aan zijn opdrachtgever, de Britse 'Imperial Continental Gas Association'. Gosschalk, die bekend stond om zijn scherpe pen en zijn zeer uitgesproken opvattingen, had in Amsterdam waarschijnlijk meer vijanden dan vrienden. Het satirische weekblad *de Asmodée*, dat hem gedurende meer dan twintig jaar met bijtende commentaren achtervolgde, voorspelde al in 1885 zijn vertrek uit Amsterdam. Onder het hoofd 'Een bemind man' schreef dit blad:

'On dit: dat ons edelachtbaar gemeenteraadslid, de heer Gosschalk, wanneer de gasfabriekbouw voor de Imperial Continental Gas-association achter de rug zal zijn, daaraan de kapitale som van 400.000 gulden zal hebben verdiend, de zaken – ook de gemeentezaken – dan vaarwel

*zal zeggen, en de stad onzer inwoning metterwoon zal gaan verlaten. Wij weten hoe 'men' gewoon is te overdrijven. Om misschien dichterbij de waarheid te komen, zullen wij er een slag in slaan en die som halveeren. Twee ton is nog een heel fatsoenlijk kapitaaltje. Men kan het er ten minste voorloopig mee doen. Wanneer echter het tweede gedeelte van wat 'men' zegt, waarheid bevat, en amice Gosschalk dan zijn matten oprolt, dan zal Amsterdam juichen en de vlaggen uitsteken; want de hoofdstad is hem met zijn veldkeien, duikers, waterververschingsplannen, Munttoren en last but not least met zijn eigen persoonlijkheid meer dan beu! De heer Gosschalk is hier niet getapt; in den Gemeenteraad niet en ook in de gezelschappen niet. Enfin – hijzelf weet dat het best, en het verstandigste zou dan ook maar zijn om er tusschen uit te trekken.'*¹¹

Die raad lijkt Gosschalk te hebben opgevolgd: zijn vestiging in Hilversum in 1887 (na een smadelijke nederlaag bij zijn herverkiezing, waarbij de *Asmodée* een berijmde juichzang aanhief) en zijn definitieve vertrek naar Brussel acht jaar later moet zeker tegen de achtergrond van dit vijandige klimaat worden gezien. In de vele ingezon-

den stukken en artikelen die hij daarna nog in diverse dag- en weekbladen publiceerde, klinkt achter de kwinklagen, *witzen* en *bon mots* waarom hij als pennevoerder óók bekend stond, duidelijk verbittering door, zowel over het kille culturele klimaat in Nederland als over het uitblijven van erkenning van zijn eigen verdiensten voor de Nederlandse architectuur. Daarbij waren het overigens in de eerste plaats zijn eigen persoonlijkheid, zijn ondiplomatieke optreden en niet in de laatste plaats zijn vertrek uit Amsterdam, die, naast andere factoren, een dergelijke erkenning in de weg stonden.

Hollandse renaissance

Wat waren Gosschalk's verdiensten dan wel? Zonder hier al te uitvoerig op zijn rol in de Nederlandse architectuur in te gaan, kan als zijn voornaamste verdienste worden beschouwd, dat hij de grondlegger was van de Hollandse neo-rennaissance, de meest wijdverbreide van de negentiende-eeuwse neo-stijlen, die rond 1870 ontstond en haar bloeitijd beleefde in de jaren '80 en '90.

De neo-rennaisancisten baseerden zich op de Hollandse renaissance uit de periode 1560-1630, een decoratieve stijl met als kenmerken 'schilderachtigheid' silhouetwerking en het afwisselend gebruik van (rode) baksteen en (meestal roomkleurige) natuursteen. De betere neo-rennaisancisten imiteerden deze renaissance zeker niet. De term 'stijlnaam' die lange tijd voor de negentiende eeuw gebruikt werd, is op hen dan ook niet van toepassing. Zij gingen vaak op een onorthodoxe manier met de overgeleverde motieven om en voegden er een romantisch geïnspireerd individualisme aan toe dat typerend is voor de late negentiende eeuw.

Rennaisancistische motieven en gevelschemas werden gebruikt voor eigentijdse opdrachten en gebouwtypen. Dat moest ook wel, want een negentiende-eeuwse villa bijvoorbeeld stelde heel ander eisen op het gebied van privacy, comfort, techniek en ruimtelijke indeling dan een zeventiende-eeuws Hollands buitenhuis.

Gosschalk's eerste gebouwen in de stijl van de Hollandse renaissance dateerde al van de tweede helft van de jaren '60. Tegelijkertijd schreef hij een groot aantal polemisch gestelde artikelen, waarin hij tekeer ging tegen het door hem als karakter- en stijlloos ervaren *timmer-*

mans- en Waterstaatsclassicisme, twee late uitlopers van het tussen 1770 en 1850 alom tegenwoordige classicisme.

De ironie wil dat juist een gevel als die van de kostschool van Willem van Loon aan de 's-Gravelandseweg voor precies datgene stond dat Gosschalk verafschuwde. Het gebouw was immers in veel opzichten typerend voor de eerste helft van de negentiende eeuw. Het was een vierkante schoenendoos, onopgesmukt, gepleisterd en gedekt door een platte lijst. Het zou zeker niet het favoriete gebouw zijn van de katholieke schrijver J.A. Alberdingk Thijm, die al in de jaren '50 de *plattelijsterigheid* en de *plaesteraers*-mode hield. 'Thijm' zag dat als wezensvreemde elementen in de Nederlandse architectuur.

Gosschalk deed aan het begin van zijn carrière deze kritiek nog eens dunnetjes over toen hij over de timmerman- en aannemer-architecten – berucht om hun rechte lijsten en hun pleisterwoede – schreef: *Banaal als hunne beschouwingwijze, vlak als hun geest is hun werk; regtlijnig als de uiteinden hunner gevels de weg ter vergetelheid dien zij bewandelen.*¹²

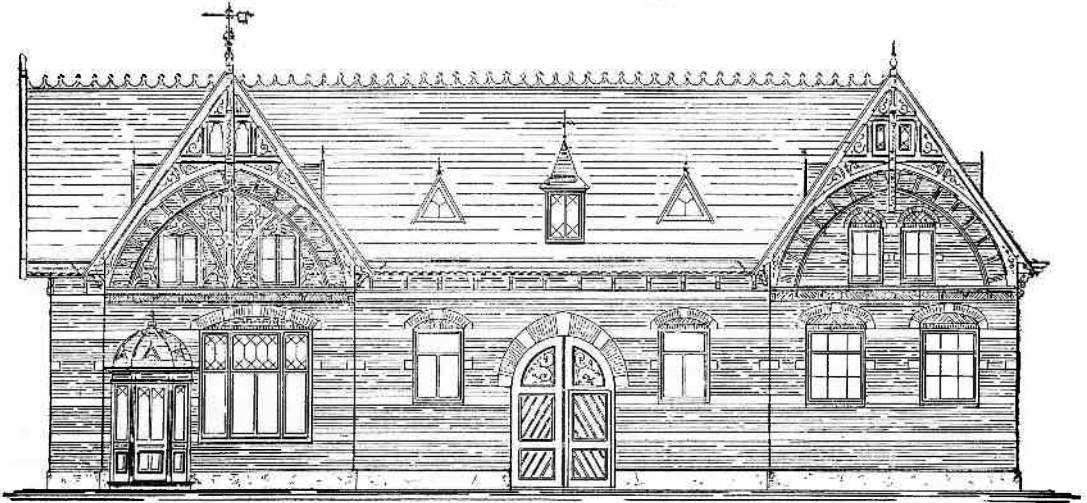
Ook in de aannemerswereld had hij sindsdien uiteraard weinig vrienden.

De verbouwing van 1889

Toch was Gosschalk geen dogmaticus; in zowel politieke als esthetische zin was hij een zuivere liberaal. Ook in zijn eigen werk komt dat tot uiting. In de jaren '70 bouwde hij in Amsterdam onder meer een panoramagebouw, twee hotels en enkele woonhuisblokken, waarin hij, weliswaar trouw blijven aan de 'Hollandse' afwisseling van rode baksteen en witte natuur- en kunststeen, Italiaanse renaissance en achttiende-eeuwse Lodewijkstijlen verwerkte. Daarop borduurde hij voort bij de verbouwing van de vroegere kostschool van Willem van Loon.

Zonder de voornaamheid en symmetrie van het classicisme aan te tasten, paste hij enkele 'schilderachtige' kunstgrepen toe. Deze 'schilderachtige' principes uit het laatste kwart van de negentiende eeuw, zijn met drie kernbegrippen samen te vatten: een afwisselend gebruik van materialen, een afwisselende groepering van bouwvolumes, of in dit geval verlevendiging van het gevelvlak (voorsprongen, erkers) en een gebroken of gevarieerd silhouet (meestal top-

VOORGEVEL

De tuingevel van het koetshuis aan de Albertus Perkstraat. Tekening uit het Vademecum der bouwvakken.

gevels, met bollen, kleine obeliskken, e.d., en ijzeren vorstkammen*).

Om het silhouet te breken plaatste Gosschalk midden op de 'schoenendoos', boven de kroonlijst, een lage attiekverdieping*, waardoor het gebouw enigszins de aanblik van een mediterrane renaissance-villa kreeg. Op het flauw hellende dak zette hij een ijzeren vorstkam* of crête. Vóór de gevel kwam een polygonale uitbouw. Een rood-witte kleurtegenstelling en de witte banden of speklagen tenslotte, verwezen naar de Hollandse renaissance, waarbij de natuursteen vervangen werd door de goedkopere kunststeen. Door deze ingrepen ontstond de curieuze mix van Hollandse renaissance en classicisme zoals die nu nog steeds te zien is. De vorstkammen en de balkonbalustrades zijn helaas verdwenen.

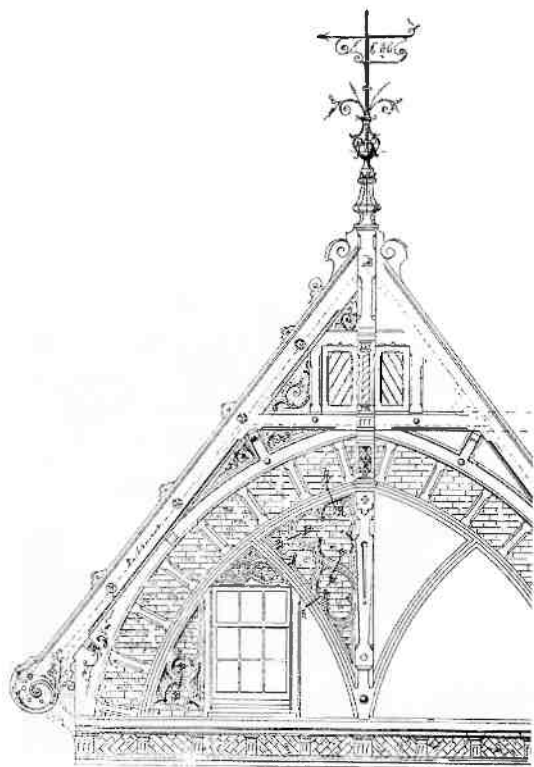
Ook de ornamentiek vormt een mengeling van classicisme (geblokte hoeklisenen* en festoenen*) en renaissance (het 'Veurne'-motief). Niet geheel onberispelijk is de schaal van het ornament boven de drie middenvensters van de verdieping. Van de twee buitenste middenvensters heeft Gosschalk dezelfde maat genomen als de ornamentstenen in het fries boven de zijtraveeën. Hierdoor is het ornament op deze plaats iets te fijn in verhouding tot de omringende vlakken, een neiging die Gosschalk ook elders wel eens vertoond heeft. Wellicht heeft

'budgetbewaking' hier een rol gespeeld. Het is trouwens niet de enige plaats waar we enigszins de indruk krijgen dat de architect weliswaar uit betrekkelijk ruime, maar zeker niet uit onbeperkte middelen kon putten. Opmerkelijk is dat de 'rode' baksteen niet de fraaie verblendsteen is die Gosschalk bijvoorbeeld bij het koetshuis gebruikte, maar een grijze kunststeen met daarop een dun laagje gemalen baksteen.

Hoe het ook zij, Gosschalk's voornaamste opdracht lijkt niet zozeer te zijn geweest een luxueuze voorgevel te maken – dat was trouwens zijn specialiteit niet – als wel het veranderen van een voormalige school met een onbruikbare, U-vormige plattegrond in een modern ingerichte en geriefelijke villa.

De omgeving en het uitzicht waren ideaal. Aan de voorzijde liep de nog zeer landelijke, met acacia's omzoomde, 's-Gravelandseweg en aan de achterzijde kwam een 'prachtig aangelegde' tuin¹³, waarover verder overigens niets bekend is. Het huis werd flink verbouwd.

Uit een beschrijving in het *Algemeen Handelsblad* (1937)¹⁴ kunnen we concluderen dat de vleugels werden ingekort en dat aan de zuidvleugel een orangerie werd aangebouwd. Mogelijk gebeurde dat laatste naar het voorbeeld van de orangerie op 'Vogelenzang', die eveneens op de zuidoosthoek, de zonnigste zijde,

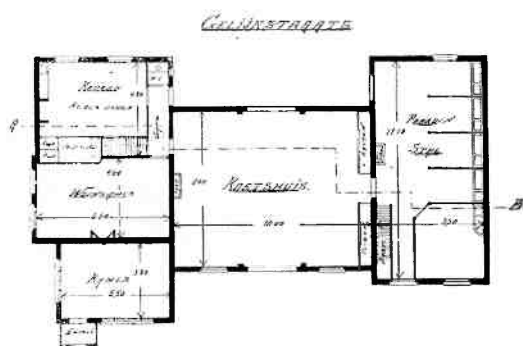

Detail van de tuingevel van het koetshuis, met het monogram van de bouwheer. Tekening uit het Vademecum der bouwvakken.

was gesitueerd. Dat was echter een ronde glas- en ijzerconstructie, voorzien van een koepeldak en bekroond door een pijnappel. Van de orangerie van villa 'Erica' is slechts een vage foto van rond de eeuwwisseling bekend, die erop wijst dat zij grotendeels de stijl van het huis volgde en geblokte hoekklisenen had, met boven de lijst hoekbekroningen.

Overigens is het woord 'orangerie' hier strikt genomen niet juist. Een orangerie is een stenen gebouw met grote glasopeningen op het zuiden, bedoeld om subtropische planten te laten overwinteren. In het geval van 'Vogelzang' en 'Erica' gaat het veeleer om wat bij Engelse landhuizen een 'conservatory' heeft: een aan het huis aangebouwde plantenserre, waarin een collectie kostbare, het hele jaar bloeiende planten is ondergebracht.

Tussen de beide vleugels kwam een balzaal. De entree werd naar de zuidzijde, dus naar de linker kant verplaatst en kreeg een afzonderlijke uitbouw. De belangrijkste verkeersader liep nu

Plattegrond van het koetshuis, met stallen en bovenwoning voor de koetsier. Uit het Vademecum der bouwvakken.

vanuit de entree naar het trappenhuis aan de andere zijde van het gebouw, door de achter de voorvertrekken gelegen gang, die oorspronkelijk een eikenhouten lambrizing en een marmeren vloer had.

Van het interieur uit deze tijd is in de huidige bibliotheek niets meer terug te vinden. De nog bestaande eikenhouten trap lijkt me van iets later datum; hoogstwaarschijnlijk dateert hij van de verbouwing tot hotel in 1897¹⁵, een verbouwing waarmee Gosschalk in ieder geval niets van doen heeft gehad, aangezien hij toen reeds in Brussel woonde en zijn praktijk had opgegeven. Wel kan de entree op bijgaande foto uit 1945¹⁶ op 1889 gedateerd worden.

Ook deze interieurdecoraties zijn sindsdien echter, bij de opeenvolgende verbouwingen aan de bibliotheek, verdwenen. Ook van het exterieur van het gebouw zijn enkele karakteristieke versieringen verloren gegaan. Hoewel de ijzeren vorstkam, die op de foto van rond de eeuwwisseling nog te zien is, in 1945 al was gesloopt, waren in dat jaar de laatgotische balustrades op de uitbouw aan de zijgevel en de erker aan de voorgevel nog aanwezig. Evenals het Veurnemotief heeft Gosschalk deze balustrade ook elders gebruikt, namelijk aan het linker- of oostelijk zijpaviljoen van het station van Groningen, een gebouw waaraan hij opvallend veel laatgotische ornamentiek verwerkt heeft. Mocht men nog eens de oorspronkelijke, bijpassende balustrade van de OLB in ere willen herstellen, dan kan dus simpelweg in Groningen het model worden genomen.

Het sterk verminkte koetshuis aan de Albertus Perkstraat in 1985 (foto auteur).

Het koetshuis

Van de verbouwing zijn geen tekeningen bewaard gebleven. Van Gosschalk bezitten we geen archief en een bouwaanvraag-met-tekening was in Hilversum in deze jaren nog niet verplicht. Evenmin vermelden krantenberichten de naam van de architect. De toeschrijving gebeurde dus, zoals gezegd, louter op grond van stijlcriteria en motieven. Voor echter sceptici is zoiets waarschijnlijk niet veel meer waard dan een 'educated guess', zolang 'harde' gedocumenteerde bewijzen ontbreken. Hoe verijnd sommige details ook zijn, er moet altijd rekening worden gehouden met een bejaafde navolger.

Onlangs vond ik echter dat 'harde' bewijs in het *Vademecum der bouwvakken*¹⁷, een weinig bekend, maar niet onbelangrijk bouwkundig tijdschrift dat geredigeerd werd door J. de Haan, eveneens een neo-renaissancist en een verklaard bewonderaar van het werk van Gosschalk. (Hij voerde bijvoorbeeld diens watertoren van de Westergasfabriek in het titelvignet van zijn blad.)

Gosschalk publiceerde in de jaargang van 1895 enkele (detail)tekeningen van het in het aanbestedingsbericht vermelde koetshuis, dat ik al in mijn scriptie, op grond van een luchtfoto in de OLB, gesitueerd had aan de Albertus Perkstraat, het nog bestaande pand nr. 16A. Deze tekeningen laten de oorspronkelijke, rijk bewerkte gevels van het koetshuis aan de tuinzijde zien. Uitgerekend het belangrijkste bouwdeel, de voorsprong aan de tuinzijde links, dat in het *Vademecum* gepubliceerd werd, is verloren gegaan. (De gevel aan de Albertus Perkstraat vormde oorspronkelijk de achterzijde, al ging er waarschijnlijk een pad langs.)

De topgevel: een stijlanalyse

De overstekende kap en het boogveld daaronder zijn rijk gedetailleerd. Het hoofdmotief hier vormt de grote (zogenaamde Philibert-)sierpant. In deze spitsboog staan twee kleinere spitsbogen ingeschreven, die de vensters op de verdieping omramen. Het opvallendst in deze topgevel zijn de laatgotische, 'flamboyante'*

traceringen* in de zwikken* en vullingen tussen de vensters. Tracering (of maaswerk) werd in de gotiek oorspronkelijk voor de boogvulling van een venster gebruikt, maar ging al spoedig een zuiver decoratieve rol vervullen, dus ook als versiering van blinde muurvlakken.

De aan het koetshuis voorkomende maaswerkfiguren grijpen terug op de laatste fase van de flamboyante gotiek, het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. In zijn late periode heeft Gosschalk renaissancistische en laatgotische motieven door elkaar gebruikt, al blijven zijn gevelschema's steeds zuiver renaissancistisch. Behalve het al genoemde station van Groningen (1893-'06) en 'Die Port van Cleve' (1885-'88) is ook de synagoge van Zwolle (in 1898-'99 gebouwd naar een schetsontwerp van Gosschalk) een goed voorbeeld van vermenigving van renaissance en late gotiek.

Met de late gotiek is Gosschalk vooral vertrouwd geraakt tijdens zijn werk voor het College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (1875-'79), een omstrede commissie die een kort en bewogen bestaan heeft gehad, maar die niettemin de eerste aanzet is geweest tot de rijksmonumentenzorg in ons land. Gosschalk was naast P.J.H. Cuypers, de grote kerkenbouwer, één van de twee architect-leden van het College en aan deze nevenactiviteit dankte hij een aantal belangrijke restauratie-opdrachten. Zijn werk als restauratie-architect heeft zeker ook in zijn eigen werk sporen achtergelaten.

Maar de voornaamste reden dat Gosschalk veelvuldig laatgotische motieven toepaste vinden we in feite al in zijn allereerste artikelen.¹⁷ Hij verweet daarin zijn collega-architecten dat zij veel te star dachten en te veel 'rubriekengeest' aan de dag legden. Gosschalk's voorkeur ging weliswaar uit naar de periode van na 1550, maar hij realiseerde zich terdege dat de afwisseling van natuur- en baksteen al in de late Middeleeuwen, dus tijdens de late gotiek, ontstaan was. Hij vond het om die reden wat geforceerd aandoen om de motieven van de late Middeleeuwen angstvallig te vermijden; ze waren minstens zo decoratief als de renaissance-motieven.

De stijlrijd tussen renaissance en classicisme enerzijds en gotiek anderzijds was uiteraard sterk ideologisch gekleurd; hij stond in het

teken van de moeizame relatie tussen protestanten en katholieken in deze jaren. Maar dat was iets waar Gosschalk als jood weinig boodschap aan had.

Mede daarom gebruikte hij onbekommerd laatgotische zigzag-, vlam- en visblastraceringen*. meestal in roterende en buitelandse bewegingen. Het Hilversumse koetshuis is een weliswaar bescheiden, maar toch alleraardigst voorbeeld van Gosschalk's late renaissance-gotiekstijl, vooral ook omdat die hier in combinatie met rustiek houtwerk gebruikt wordt.

Decoratief vakwerk* en overstekende kappen werden vaak als kenmerkend gezien voor een landelijke stijl, geschikt dus voor villa's en koetshuizen. Een belangrijke opdracht bij vakwerkbouw was het creatief aanmetelen van de muurvlakken tussen de stijlen en regels. Dit wordt in de late negentiende eeuw doorgaans met allerlei steenverbanden in sierpatronen en vlechtwerken gedaan. De geveltop van het koetshuis liet dat ooit goed zien. Een vereenvoudigde versie is nog steeds te zien in de zijgevel.

De bouwheer

Op genoemde geveltop werd de rijk gesneden nokstijl – waarin onder meer een kolonnet* – bekroond door een fonteinvormige topstander die bestond uit een natuurstenen voetstuk, een smeedijzeren sierknop en dito windwijzer, voorzien van het monogram CWG, een verwijzing naar de bouwheer Coenraad Wilhelm Groskamp. Dank zij dit monogram weten we nu zeker dat de villa en dit koetshuis dezelfde zijn als die welke in het aanbestedingsbericht van 1889 genoemd worden.

Volgens het Hilversumse bevolkingsregister vestigde Groskamp zich met zijn vrouw en zeven kinderen op 30 april 1889 in Hilversum, een maand na de aanbesteding.¹⁸ Groskamp was een koopman op Indië die in 1848 in Steenwijk geboren werd. Het Amsterdamse bevolkingsregister noemt hem eenvoudig 'koopman'; het Hilversumse bevolkingsregister 'bestuurder eener handelsvereniging'.¹⁹ We mogen aannemen dat hij in produkten van verschillende culturen en ondernemingen handel dreef, zoals dat bijvoorbeeld ook bij de Amsterdamse Van Eeghens het geval was.

In ieder geval verbleef hij tussen 1876 en '81 in

Soerabaya, waar hij trouwde met de aldaar geboren Rudolphine van Delden en waar twee van zijn kinderen geboren werden. Ook in 1882 vertoefde hij enkele maanden in Indië. Hoewel hij in 1885 enkele maanden in 's-Graveland moet zijn ingeschreven geweest, woonde hij tussen 1884 en '89 op Herengracht 574 (Amsterdam), waarna hij in het voorjaar van '89 naar Hilversum vertrok.

De vroegere kostschool was toen al eerder als villa in gebruik geweest, zoals Lamme in zijn artikel in *Eigen Perk* trouwens al vermeldde. Zeker is dat het huis tussen 1884 en '86 bewoond werd door de weduwnaar Eduard Constantijn Boissevain en zijn vijf dochters.²⁰ Evenmin als Boissevain heeft Groskamp lang van het huis en zijn lommerrijke omgeving mogen genieten. Hij overleed op 30 november 1895 in Indië, 47 jaar oud.²¹ Zijn familie werd op 30 maart 1896 vanuit Hilversum overgeschreven naar 's-Graveland. Een jaar later werd, zoals we weten, de villa tot hotel verbouwd.

Noten

- 1 *De Opmerker* 1889, 97.
- 2 Aanbestedingsbericht *De Opmerker* 11-6-1881; genoemd worden een villa, stal, koetshuis en tuinmanswoning. Alleen de laatste is, enigszins verbouwd, bewaard gebleven en staat aan de Van der Lindenlaan.
- 3 Kaart van Hilversum door J. Rietbergen (1884) met straatnamen en bebouwing. Schaal 1:2500. Coll. Goois Museum.
- 4 36120 BWT Amsterdam
- 5 J.J. van IJsendijck, *Documents classés de l'art dans les Pays Bas du Xe au XVIIIe siècle*, Anvers 1886.
- 6 Zo geeft plaat 42 een paneel met een reliëf van knoestige takken te zien. Gosschalk kan hieraan ontleend hebben voor zijn door elkaar gevlochten takken in de borstwering van de vensters van de parterre van 'Die Port van Cleve'.
- 7 Knipselmap Blijdenstein, OLB Hilversum.
- 8 Aanbesteding *De Opmerker*, 6-6-1875.
- 9 Aanbesteding *De Opmerker* 1891, 199.
- 10 Trompenberg 25 (schr. mededeling Bureau bevolking 6-7-1984). Ik heb dit adres tot nu toe niet kunnen localiseren. J.G.G.J. Mol, *Hilversum en de Trompenberg als herstellingsoord ...*, Utrecht (1876), 70-71, schrijft over nitriten in het drinkwater van de 'villa Gosschalk', die na twee dagen pompen uit het water gezuiverd waren. Gosschalk bezat dus al veel langer een villa op de Trompenberg, zij het niet voor permanente bewoning. Mogelijk betreft het de door hemzelf gebouwde villa 'Buen Retiro', maar er waren daar ook verschillende kleinere (witgepleisterde) villa's. Het herstellingsoord 'Trompenberg' was het initiatief van de bekende arts Dr. J. van Hengel. Gosschalk leed chronisch aan hevige aangezichtspijnen en reumatiek; hij zal de Trom-

penberg dus vooral om gezondheidsredenen gezocht hebben.

- 11 *Asmodée* 21-5-1885.
- 12 *Bouwkundige Bijdragen* 1867, 348; vgl. W. van Leeuwen, 'Rationeel en schilderachtig. Isaac Gosschalk en het begin van de neorenaissance in Nederland', *Archis* 1987, nr 2, 30-39.
- 13 *De Gooi- en Eembode* 4-11-1932 (OLB Hilversum).
- 14 *Algemeen Handelsblad* 1-8-1937 (OLB Hilversum).
- 15 Ibid.
- 16 Defoto op p. 19 werd in 1945 genomen door J. van Wageningen ten tijde van de inrichting van de bibliotheek tot Maple Leaf Club, een restaurant en ontmoetingsplaats van Canadezen, zie: *Eigen Perk* 1989, 3, p. 84.
- 17 *Vademecum der bouwvakken* 1895, afl. 13, 98-101.
- 18 Bev.reg. Hilversum (Streekarchief Het Gooi), deel III, 8, fo. 73.
- 19 Bev.reg. GA Amsterdam, deel 520, fo. 272; deel 142, fo. 230. Bev.reg. Hilversum (Streekarchief), deel III, 8, fo. 73.
- 20 *Eigen Perk* 1989/3, 77; bev.reg. Hilversum (Streekarchief), 1875-1890, deel III, fo. 3021.
- 21 Bev.reg. Hilversum (Streekarchief), deel IG, fo. 128.

Verklarende woordenlijst

attiek (verdieping)	verhoging boven de kroonlijst van een gevel; vaak gaat achter de attiek nog een zolderverdieping schuil
festoen flamboyant	vruchtenslinger, in de vorm van guirlande laatste periode van de gotiek (eind 14e en 15e eeuw); ontleent zijn naam aan venster- en nistraceringen, in de vorm van waaierende vlammen of visblazen, met driepasjes
(hoek)lisenen	uitgemetselde verticale band, al of niet gepleisterd en van schijnvoegen en blokken voorzien
kolonnet lijstgevel	zuiltje gevel beëindigd door een over de gehele breedte doorlopende kroonlijst
rolwerk timmermansclassicisme	ornament met bandvormige krullen laatclassicisme uit de jaren '50-'70 van de 19e eeuw, meestal gepleisterd; naar ontwerpen van 'meestertimmerlieden' of aannemers
tracering	natuur- of bakstenen vlechting in de kop van een venster
vakwerk	constructie in meestal houten stijl- en regelwerk, met vulling van leem, maar ook baksteen
verblendsteen	gladde, met een strengpers vervaardigde baksteen, aan de buitenkant van het metselwerk gebruikt; in onderhavige periode meestal uit Duitsland geïmporteerd
vliam- en visblaas- traceringen vorstkam (of crête) waterstaatsclassicisme	zie flamboyant, traceringen sierlijst op dakrand, kruiwerk eenvoudig laatclassicisme, 2e en begin 3e kwart 19e eeuw, meestal gepleisterd; genoemd naar Departement van Waterstaat en vooral verbonden met (hervormde) kerken en overheidsgebouwen – station Hilversum was een voorbeeld
zwik	veld in de hoek tussen boog en rechthoekige omlijsting waarin boog staat